ISSN 1822-6760. Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 2011. Nr. 5 (29). Research papers.

EKONOMINIŲ INSTRUMENTŲ TAIKYMAS, SIEKIANT SKATINTI VARTOTOJUS SVEIKAI MAITINTIS

Ovidija Eičaitė, Albertas Gapšys
Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas

Antsvoris ir nutukimas kelia didžiulį susirūpinimą daugelyje šalių. Siekdama skatinti sveiką mitybą, valdžia gali teisėtai paveikti rinkos mechanizmą, taikydama ekonominius instrumentus – mokesčius ir subsidijas maistui. Kai kurios šalys taiko mokesčius netinkamiems ir nepalankiems sveikatai maisto produktams, o Danija 2011 m. tapo pirmąją pasaulyje valstybe, kurios vyriausybė įvedė mokestį riebalams. Tyrimo tikslas – ištirti ekonominių instrumentų galimybes ir pasirinkimą, siekiant skatinti vartotojus sveikai maitintis. Straipsnyje išnagrinėtas ekonominių instrumentų taikymo tikslas, jų tipai ir taikymo praktika įvairiose šalyse. Pateikta mokslinių tyrimų, kuriais siekiama nustatyti ekonominių instrumentų poveikį maisto vartojimui, analizė. Įvertintas ekonominių instrumentų pasirinkimo tikslingumas Lietuvoje.

Raktiniai žodžiai: ekonominiai instrumentai, maisto vartojimas, mityba, mokesčiai maistui, nutukimas, subsidijos maistui.

JEL kodai: H200, I180.

Įvadas

Antsvoris ir nutukimas tapo pasauline epidemija, nuo kurios kenčia tiek suaugusieji, tiek vaikai. Pasaulio Sveikatos Organizacijos (PSO) (Global ..., 2010) ataskaitos apie padėtį pasaulyje dėl neužkrečiamųjų ligų duomenimis, 2008 m. 1,5 mlrd. suaugusių gyventojų (20 metų ir vyresnių), t. y. 35 proc. visų suaugusiųjų, turėjo antsvorio. Iš jų apie 205 mln. vyrų (10 proc.) ir 297 mln. (14 proc.) moterų buvo nutukę. 2008 m., palyginti su 1980 m., nutukimo lygis padidėjo beveik 2 kartus. Ypač didelį susirūpinimą kelia vaikų (iki 5 metų amžiaus) antsvoris. 2008 metais apie 40 mln. vaikų, t. y. 6 proc. visų vaikų, turėjo antsvorio. Anksčiau manyta, kad antsvoris yra didelių pajamų šalių problema, tačiau pastaruoju metu antsvoris ir nutukimas sparčiai plinta ir mažų bei vidutinių pajamų šalyse. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) ataskaitos „Apie sveikatą trumpai. Europa 2010 metai“ (Health ..., 2010) duomenimis, daugiau nei pusė (50,1 proc.) visų suaugusių ES gyventojų turi antsvorio arba yra nutukę. Nutukimo, kuris sveikatai kelia didesnį pavojų negu antsvoris, paplitimas svyruoja nuo mažiau kaip 10 proc. Rumunijoje ir Italijoje iki daugiau kaip 20 proc. Jungtinėje Karalystėje (JK), Airijoje ir Maltoje. Nutukimo lygis Lietuvoje (19,7 proc.) taip pat kelia didelį susirūpinimą. Pagal šį rodiklį Lietuva tarp ES šalių narių užima 5 vietą.

Antsvoris ir nutukimas yra pagrindiniai rizikos veiksniai susirgti širdies ir kraujagyslių ligomis, cukriniu diabetu, sąnarių ligomis ir kai kurių rūšių vėžiu. Pagrindinė antsvorio ir nutukimo priežastis – disbalansas tarp suvartojamos ir išeikvojamos energijos. Visame pasaulyje gyventojai įgyja antsvorį ir nutunka dėl to, kad didina bendrą su maistu gaunamą energijos kiekį, vartodami maisto produktus, turinčius daug riebalų, druskos ir cukraus, bet mažai vitaminų, mineralinių medžiagų ir

mikroelementų, taip pat tampa mažiau fiziškai aktyvūs, plintant sėdimam darbui, keičiantis transporto rūšims ir didėjant urbanizacijai. Siekiant sumažinti antsvorio ir nutukimo paplitimą, galimos įvairios įsikišimo priemonės, taikomos tiek visai visuomenei, tiek atskiriems individams. Kaip vieną iš priemonių, taikomų visai visuomenei, skatinant sveiką mitybą, PSO nurodo mokesčius ir subsidijas maistui. Mokesčiai ir subsidijos maistui yra netiesioginio valdžios kišimosi į rinką ekonominiai instrumentai, pagrįsti rinkos ekonomikos principais. Kai kurių šalių vyriausybės jau taiko šiuos instrumentus, pvz., mokesčius netinkamiems ir nepalankiems sveikatai maisto produktams. Naujausias ir pažangiausias pavyzdys – Danija, 2011 m. spalio 1 d. tapusi pirmąja pasaulyje valstybe, kurios vyriausybė, susirūpinusi gyventojų sveikata ir siekdama sumažinti daug riebalų turinčių maisto produktų vartojimą, įvedė mokestį riebalams.

Tyrimo tikslas. Ištirti ekonominių instrumentų galimybes ir pasirinkimą, skatinant vartotojus sveikai maitintis.

Uždaviniai:

- išnagrinėti ekonominių instrumentų taikymo tikslą, jų tipus ir taikymo praktiką įvairiose šalyse;
- išanalizuoti mokslinius tyrimus, kuriais siekiama nustatyti ekonominių instrumentų poveikį maisto vartojimui;
- įvertinti ekonominių instrumentų pasirinkimo tikslingumą Lietuvoje.

Tyrimo metodika. Siekiant ištirti ekonominių instrumentų galimybes ir pasirinkimą, skatinant vartotojus sveikai maitintis, naudoti bendrieji mokslinio tyrimo metodai – mokslinės literatūros lyginamoji ir sisteminė loginė analizė. Informacijai apdoroti ir sisteminti panaudoti grupavimo, lyginimo ir grafinio vaizdavimo būdai. Tyrime atlikta: 1) ekonominių instrumentų taikymo tikslo, jų tipų ir taikymo praktikos įvairiose šalyse išnagrinėjimas; 2) mokslinių tyrimų, kuriais siekiama nustatyti ekonominių instrumentų poveikį maisto vartojimui, analizė; 3) ekonominių instrumentų pasirinkimo tikslingumo įvertinimas Lietuvoje, atlikus Danijos ir Lietuvos rodiklių, susijusių su nutukimu, mityba ir maisto produktų vartojimu, lyginamąją analizę.

Tyrimo rezultatai

Ekonominių instrumentų taikymo tikslas, jų tipai ir taikymo praktika įvairiose šalyse. Pastaruoju metu visame pasaulyje kyla diskusijų dėl to, ar valdžia, taikydama ekonominius instrumentus (mokesčius ir subsidijas maistui), turėtų teisėtai paveikti rinkos mechanizmą, siekdama skatinti gyventojus sveikai maitintis. Daugelis mokslininkų ir specialistų, dirbančių sveikatos politikos srityje, pažymi, kad ekonominis kišimasis turėtų būti pagrindinis valdžios įrankis, sprendžiant su netinkama mityba ir nutukimu susijusias problemas. Valdžios kišimosi argumentas ekonominiu požiūriu – išorės pasekmės (t. y. išlaidos sveikatos priežiūrai) (Marshall, 2000; Leichester, 2004; Jensen, 2007 ir kt.).

Mokesčių ir subsidijų maistui taikymo tikslas – sukurti ekonomines paskatas, siekiant pakeisti rinkos dalyvių elgseną. Ekonominiai instrumentai yra potencialiai galingi, nes maisto kaina – vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių vartojimą ir konkurenciją (Reisch, 2011). Kai kurie mokslininkai pažymi, kad mokesčiai maistui yra patrauklūs dar ir tuo, kad

iš jų gaunamos pajamos gali būti panaudojamos kitiems tikslams, pvz., sveikatos skatinimo programoms, švietimui (Jacobsen, 2000; Reisch, 2011).

Ekonominius instrumentus galima suskirstyti į 2 tipus: 1) mokesčiai tam tikriems netinkamiems ir nepalankiems sveikatai maisto produktams bei subsidijos tinkamiems ir palankiems sveikatai maisto produktams; 2) mokesčiai tam tikroms kenksmingoms sveikatai maisto produktų sudėtinėms dalims.

Pirmajam ekonominių instrumentų tipui priskiriamų mokesčių ir subsidijų pavyzdžiai gali būti: mokesčiai saldainiams, gaiviesiems gėrimams, užkandžiams ir kitiems netinkamiems ir nepalankiems sveikatai maisto produktams; sumažintas pridėtinės vertės mokestis (PVM) vaisiams ir daržovėms. Šių mokesčių ir subsidijų tikslas – suteikti vartotojams ekonomines paskatas, kad jie rinktųsi maisto produktus pagal sveikos mitybos rekomendacijas, kad sumažintų antsvorio ir nutukimo riziką bei kitokį pavojų sveikatai. Antrajam ekonominių instrumentų tipui priskiriamų mokesčių pavyzdžiai gali būti: mokesčiai sotiesiems riebalams; mokesčiai cukrui. Tikėtina, kad šių mokesčių schema, palyginti su skirtingų PVM taikymu tam tikriems produktams, yra labiau susijusi su galutiniu tikslu – pagerinti gyventojų sveikatą, tačiau jų taikymo trūkumas – didesnės administracinės išlaidos (Jensen, 2007).

Mokesčiai netinkamiems ir nepalankiems sveikatai maisto produktams yra taikomi įvairiose šalyse. Prancūzijoje PVM, taikomas saldainiams, šokoladui, margarinui ir augaliniam aliejui (19,6 proc.), yra žymiai didesnis nei kitiems maisto produktams (5,5 proc.). JK maisto produktams taikomas nulinis PVM, tačiau alkoholiniams gėrimams, konditerijos gaminiams, traškučiams, pikantiškiems užkandžiams, maistui viešojo maitinimo įstaigose arba išsinešti, ledams, gaiviesiems gėrimams ir mineraliniam vandeniui taikomas standartinis PVM (20 proc.). Kanadoje pardavimų mokesčiais apmokestinami gaivieji gėrimai, užkandžiai, o visi kiti maisto produktai šiais mokesčiais yra neapmokestinami. Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) kai kurios valstijos taip pat taiko pardavimų mokesčius, ypač gaiviesiems gėrimams, užkandžiams ir saldainiams. Australijoje pagrindiniai maisto produktai nėra apmokestinami, tačiau paruoštam, greitajam ir maistui išsinešti, o taip pat konditerijos ir duonos gaminiams, užkandžiams, ledams ir sausainiams yra taikomi prekių ir paslaugų mokesčiai.

Mokestis riebalams įvestas Danijoje. Toks mokestis taikomas tiek šalyje pagamintiems, tiek importuotiems maisto produktams, savo sudėtyje turintiems daugiau kaip 2,3 proc. sočiųjų riebalų. Mokesčio dydis – 16 Danijos kronų (DKK) už kiekvieną maisto produktuose esančių sočiųjų riebalų kilogramą. Pagrindiniai maisto produktai, kuriems taikomas šis mokestis – mėsa, kai kurie pieno produktai (pvz., sviestas, pasterizuota grietinėlė), gyvuliniai riebalai, augaliniai aliejai ir kitos riebalinės medžiagos, margarinas, tepieji riebalų mišiniai ir kiti produktai, kurie gali būti laikomi išvardintų produktų pakaitalais.

Moksliniai tyrimai, kuriais siekiama nustatyti ekonominių instrumentų poveikį maisto vartojimui. Ekonominių instrumentų veiksmingumą maisto vartojimui reikia ekonomiškai pagrįsti. Tyrimus, kuriais siekiama nustatyti mokesčių tam tikriems maisto produktams poveikį maisto vartojimui, yra atlikę mokslininkai T. Marshall (2000), F. Kuchler ir kt. (2004, 2005), o tyrimus, kuriais siekiama nustatyti mokesčių ir subsidijų tam tikroms maistinėms medžiagoms poveikį maisto vartojimui – A. Leichester ir F. Windmeijer (2004), S. Smed ir kt. (2005), Chouinard ir kt.

(2007). Išsamų tyrimą dėl mokesčių ir subsidijų tam tikriems maisto produktams bei mokesčių ir subsidijų maistinėms medžiagoms poveikio maisto vartojimui atliko Danijos mokslininkai J. D. Jensen ir S. Smed (2007).

T. Marshall (2000) tyrė ekonominių instrumentų galimą poveikį mitybai ir ischeminėms širdies ligoms JK. Mokslininkas pasiūlė taikyti 17,5 proc. PVM kai kuriems maisto produktams, kurie yra pagrindinis sočiųjų riebalų šaltinis, t. y. nenugriebtam pienui; sūriams; sviestui; sausainiams, bandelėms, tortams ir pyragaičiams; pudingams; ledams. Marshall padarė keletą prielaidų dėl šių produktų paklausos elastingumo koeficientų kainos atžvilgiu, teigdamas, kad nugriebto pieno paklausos elastingumo koeficientas kainos atžvilgiu yra –1,0 (tai reiškia, kad kainai padidėjus 1 proc. vartojimas sumažėja 1 proc.), nes nenugriebtas pienas turi artimų pakaitalų – liesą arba pusiau liesą pieną. Sūrių paklausos elastingumo koeficientas kainos atžvilgiu yra –0,5, o sviesto –0,7), nes šie produktai turi mažiau tiesioginių pakaitalų. Sausainiai, bandelės, tortai, pyragaičiai, pudingai ir ledai gali būti pakeisti mažiau sočiųjų riebalų turinčiais produktais, todėl jų paklausos elastingumo koeficientas kainos atžvilgiu yra –1,0. Remdamasis šiomis prielaidomis, mokslininkas nustatė, kad energijos kiekis, gaunamas iš sočiųjų riebalų, taip pat cholesterolio kiekis ir ischeminių širdies ligų skaičius sumažėjo. T. Marshall pateikė išvadą, kad, pritaikius didesnį PVM maisto produktams, turintiems daug sočiųjų riebalų, per metus būtų galima išvengti nuo 900 iki 1000 ankstyvų mirčių. Mokslininkas pažymėjo, kad tokių mokesčių taikymas greičiausiai duotų didžiulę naudą gyventojų sveikatai, tačiau patys mokesčiai yra regresyvūs, t. y. mažas pajamas gaunantys gyventojai mokėtų daugiau nei gaunantys dideles. E. Kennedy ir S. Offut (2000) teigė, kad T. Marshall paklausos elastingumo koeficientai kainos atžvilgiu yra per dideli, todėl ir galimas poveikis pervertintas.

F. Kuchler ir kt. (2004) tyrė mokesčių užkandžiams poveikį šių produktų vartojimui JAV. Naudodamiesi namų ūkių tyrimo duomenimis, mokslininkai nustatė, kad palyginti maži mokesčiai – 1 cento svarui (svorio matui) arba 1 proc. vertės – žymiai nepakeistų užkandžių vartojimo, todėl turėtų nedidelį poveikį mitybos kokybei arba sveikatos rezultatams, tačiau sugeneruotų 40–100 mln. JAV dolerių mokesčių pajamų. Vėlesniame darbe tie patys mokslininkai (Kuchler, 2005) nustatė, kad maži mokesčiai sūriems užkandžiams neturėtų didelio poveikio mitybos kokybei, be to, net ir palyginti dideli mokesčiai pastebimai nepaveiktų vidutinio vartotojo mitybos kokybės.

A. Leichester ir F. Windmeijer (2004) tyrė galimą mokesčių riebalams poveikį maisto įsigijimui JK. Nepriklausomai nuo šeimų pajamų mokslininkai pritaikė hipotetinius mokesčius 4 maistinėms medžiagoms: 1 p (pensas)/kg sočiųjų riebalų, 1p/kg monosočiųjų riebalų, 1 p/g natrio (iš druskos) ir 1 p/g cholesterolio. Tyrimui buvo panaudoti namų ūkių tyrimo duomenys, kurie parodė, kad su įsigyjamu maistu gaunami riebalų, natrio ir cholesterolio kiekiai mažai skiriasi skirtingas pajamas gaunančių gyventojų grupėse. Mokslininkai nustatė, kad, pritaikius hipotetinius mokesčius 4 maistinėms medžiagoms, su įsigyjamu maistu gaunami šių medžiagų kiekiai nežymiai pasikeistų visose skirtingas pajamas gaunančių gyventojų grupėse, nors mažas pajamas gaunančių gyventojų grupėje su maistu įsigyjamų riebalų ir cholesterolio kiekiai šiek tiek sumažėtų. Mokslininkai padarė išvadą, kad mokesčiai riebalams

greičiausiai būtų regresyvūs. Mažiausias pajamas gaunantys gyventojai (mažiau kaip 36 svarai per savaitę) mokesčiams riebalams išleistų 0,7 proc. visų savo pajamų; vidutines pajamas (140 svarų per savaitę) – 0,25 proc.; dideles pajamas (daugiau kaip 519 svarų per savaitę) – mažiau kaip 0,1 proc.

S. Smed ir kt. (2005) tyrė mokesčių riebalams, cukrui ir subsidijų skaiduloms poveikį maisto vartojimui Danijoje. Mokslininkai naudojosi namų ūkių tyrimo duomenimis, todėl tyrimas leido išanalizuoti skirtingų socialinių grupių vartotojų elgsenos pokyčius. Buvo sumodeliuoti 4 scenarijai: 1) mokesčiai visiems riebalams (7,75 DKK/kg); 2) mokesčiai sotiesiems riebalams (7,90 DKK/kg); 3) mokesčiai pridedamam cukrui (6,23 DKK/kg); 4) subsidijos skaiduloms (10,70 DKK/kg). Smed ir Denver nustatė, kad mokesčiai riebalams sumažintų riebalų suvartojimą, tačiau padidintų cukraus suvartojimą, o mokesčiai cukrui sumažintų cukraus suvartojimą, tačiau padidintų riebalų suvartojimą. Subsidijos skaiduloms turėtų nedidelį poveikį riebalų ir cukraus suvartojimui. Didžiausią susirūpinimą Danijoje kelia žemesnio socialinio sluoksnio, kaimo vietovių ir jaunų žmonių nutukimas ir netinkama mityba. Nustatyta, kad nė vieno iš 4 scenarijų taikymas ypač palankaus poveikio šioms žmonių grupėms nepadarytų. Vien tik mokesčiai ir subsidijos negalėtų išspręsti nutukimo problemos, tačiau tai nereiškia, kad jie turėtų būti atmesti. Šie ekonominiai instrumentai galėtų būti derinami su kitomis reguliavimo priemonėmis, pvz., informacinėmis kampanijomis arba taisyklėmis pagrįstomis priemonėmis. Visi šie instrumentai, taikomi kartu, galėtų sustiprinti vieni kitų veiksmingumą.

H. H. Chouinard ir kt. (2007) tyrė mokesčio riebalams poveikį pieno produktų vartojimui JAV. Naudodamiesi prekybos centrų duomenimis, mokslininkai nustatė, kad 10 proc. mokestis procentinei riebalų sudėčiai pieno produktuose tik nežymiai sumažintų pieno produktų vartojimą (0,86 proc.), be to, šie mokesčiai būtų regresyvūs.

J. D. Jensen ir S. Smed (2007), remdamiesi metiniais visuminės paklausos duomenimis, tyrė mokesčių ir subsidijų poveikį maisto vartojimui Danijoje. Tyrime buvo sumodeliuoti 7 skirtingi scenarijai (2 subsidijų, 3 mokesčių ir 2 mokesčių pajamų neutralūs jungtiniai scenarijai): 1) mažesnis PVM vaisiams, daržovėms ir bulvėms (nuo 25 iki 12,5 proc.); 2) subsidijos skaiduloms (apytiksliai 75,20 DKK kg/skaidulų); 3) mokestis riebalams (apytiksliai 10,20 DKK/kg riebalų); 4) mokestis sotiesiems riebalams (apytiksliai 17,90 DKK/kg riebalų); 5) mokestis cukrui (apytiksliai 7,10 DKK kg/cukraus); 6) subsidijos skaiduloms ir mokesčiai sotiesiems riebalams ir cukrui; 7) sumažintas perpus PVM vaisiams ir daržovėms ir mokesčiai riebalams ir cukrui. Pritaikius visus scenarijus, išskyrus penktąjį, maisto produktų vartojimas pakito – nuo gyvulinės kilmės produktų pereita prie augalinės kilmės produktų (1 lentelė). Pritaikius 1 ir 2 scenarijus, riebalų, sočiųjų riebalų ir skaidulų suvartojimas mažėjo, tačiau 1 scenarijaus atveju cukraus suvartojimas sumažėjo, o 2 scenarijaus atveju – nežymiai padidėjo. Pritaikius 3 ir 4 scenarijus, riebalų suvartojimas sumažėjo, tačiau cukraus suvartojimas padidėjo. Pagal 5 scenarijų sumažėjo tik cukraus suvartojimas, bet padidėjo visų kitų maisto produktų vartojimas. Pritaikius 6 ir 7 scenarijus, skaidulų suvartojimas padidėjo panašiai kaip 1 ir 2 scenarijų atvejais, tačiau riebalų ir sočiųjų riebalų suvartojimas sumažėjo labiau. Kadangi cukrus mokesčių

neutralių pajamų atveju yra apmokestinamas, jo suvartojimas, taikant 6 ir 7 scenarijus, sumažėjo.

1 lentelė. Poveikis kai kurių maisto produktų ir maistinių medžiagų suvartojimui Danijoje, proc. (Jensen, 2007)

Scenarijai	Subsidijos		Mokesčiai			Mokesčiai ir subsidijos	
	1	2	3	4	5	6	7
	vaisiams/ daržovėms	skaidu-loms	visiems riebalams	sotiesiems riebalams	cukrui	maistinėms medžiagoms	maisto pro-duktams
Pienas	–1,6	–1,2	–1,6	–1,9	1,2	–1,2	–1,4
Sviestas ir riebalai	–1,8	–2,5	–12,6	–14,5	2,1	–7,6	–5,1
Sūriai	–2,2	–3,0	–7,0	–7,7	2,5	–4,5	–3,3
Kiaušiniai	–2,1	–2,9	1,0	3,3	2,5	0,4	–0,5
Mėsa	0,0	–0,4	–5,4	–3,6	0,2	–1,7	–1,7
Žuvis	–1,6	–2,5	1,6	1,8	1,9	–0,2	–0,1
Miltai, duona	1,3	8,6	1,7	1,9	0,4	7,0	1,7
Cukrus	0,2	–3,3	6,4	6,4	–15,8	–6,5	–3,1
Bulvės, vaisiai ir daržovės	7,8	5,1	3,3	3,3	1,0	5,5	7,6
Riebalai	–0,7	–0,5	–6,1	–5,9	1,2	–2,5	–2,3
Sotieji rie-balai	–1,1	–1,1	–7,2	–7,4	1,4	–3,6	–2,9
Skaidulos	4,1	6,7	2,3	2,4	0,7	6,1	4,3

Šio tyrimo rezultatai parodė, kad efektyviausias maisto apmokestinimo būdas – taikyti mokesčius tiesiogiai tikslinėms maistinėms medžiagoms. Mokesčių maistinėms medžiagoms poveikis yra 10–30 proc. veiksmingesnis (dėl sumažėjusio/padidėjusio sočiųjų riebalų, cukraus ir skaidulų suvartojimo) nei mokesčių skirtingiems maisto produktams sumažinto arba padidinto PVM forma.

Ekonominių instrumentų pasirinkimo tikslingumo Lietuvoje įvertinimas. Ekonominių instrumentų taikymas, skatinant vartotojus sveikai maitintis, nėra populiarus. Šalių vyriausybių susirūpinimas dėl gyventojų kasdieninės mitybos ir sveikatos problemų tik pamažu virsta ekonominės politikos priemonėmis. Danijos vyriausybei įvedus mokestį riebalams, daugelis šalių, kuriose antsvorio ir nutukimo problemos kelia susirūpinimą, pradėjo svarstyti, ar ir joms nevertėtų pasekti Danijos pavyzdžiu. Kyla klausimas, ar Lietuvai taip pat reikėtų taikyti ekonominius instrumentus, o jeigu taip, tai kokius – pasekti Danijos pavyzdžiu ar svarstyti kitus variantus. Šiuo metu Lietuvoje visiems maisto produktams yra taikomas standartinis PVM tarifas (21 proc.).

Nutukimo lygis Danijoje sudaro tik 11,4 proc. ir yra mažesnis nei ES vidurkis (15,5 proc.). Pagal šį rodiklį Danija tarp ES šalių narių užima 22 vietą Lietuvoje nutukimo lygis sudaro 19,7 proc. (1 pav.). Pagal šį rodiklį Lietuva tarp ES šalių užima 5 vietą. Daugiau nutukusių žmonių yra tik JK, Airijoje, Maltoje ir Liuksemburge.

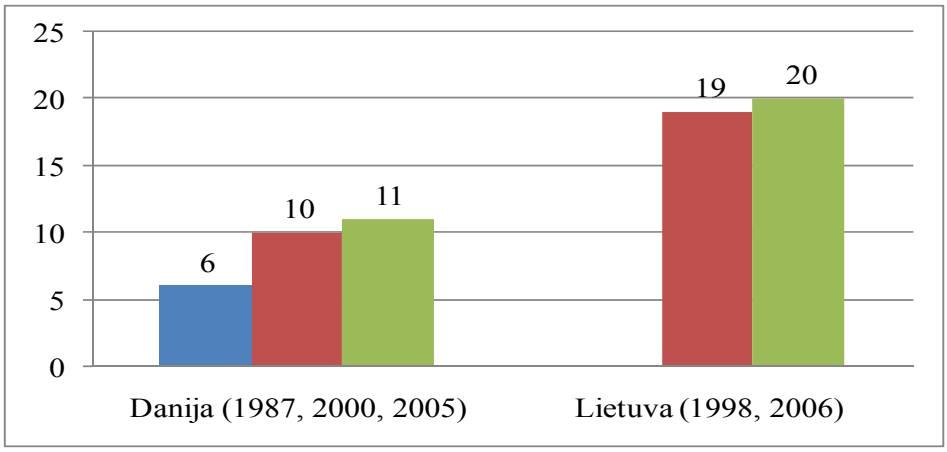

1 pav. Nutukimo lygio kitimas Danijoje ir Lietuvoje, proc. (Health ..., 2010)

1997 m. bendras gaunamos su maistu energijos kiekis per dieną, (kcal/1 gyventojui) Danijoje buvo žymiai didesnis nei Lietuvoje. 2007 m., palyginti su 1997 m., šis rodiklis Danijoje padidėjo nuo 3358 iki 3416 kcal/1 gyventojui, arba 2 proc., o Lietuvoje – nuo 3163 iki 3436 kcal, arba 9 proc. (2 pav.). Bendras gaunamos su maistu energijos kiekis per dieną analizuojamu laikotarpiu Lietuvoje didėjo sparčiau (vidutiniškai 0,9 proc. per metus) nei Danijoje (vidutiniškai 0,2 porc. per metus). 2006–2007 m. pagal šį rodiklį Danija ir Lietuva beveik susilygino.

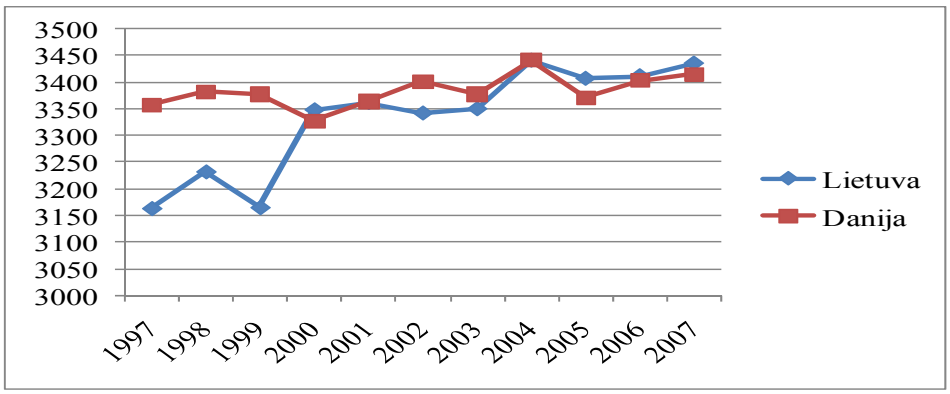

2 pav. Bendras gaunamos su maistu energijos kiekis per dieną Danijoje ir Lietuvoje 1997–2007 m., kcal/1 gyventojui (Maisto ir žemės ūkio organizacijos (MŽŪO) duomenys)

Pagal bendrą suvartojamų riebalų kiekį per dieną (g/1 gyventojui) Danija lenkia Lietuvą. 2007 m., palyginti su 1997 m., šis rodiklis Danijoje padidėjo nuo 128,72 iki 136,76 g, arba 6 proc., o Lietuvoje – nuo 78,61 net iki 104,04 g, arba 32 proc. (3 pav.). Suvartojamų riebalų kiekis per dieną analizuojamu laikotarpiu žymiai sparčiau didėjo Lietuvoje (vidutiniškai 3,0 proc. per metus) nei Danijoje (vidutiniškai 0,6 proc. per metus). Lietuvos biomedicininių tyrimų instituto mokslininkų duomenimis, šalyje maistui naudojama 1,5 karto daugiau riebalų nei rekomenduoja PSO. 1,5 karto daugiau nei reikėtų suvartojama ir sočiųjų riebalų.

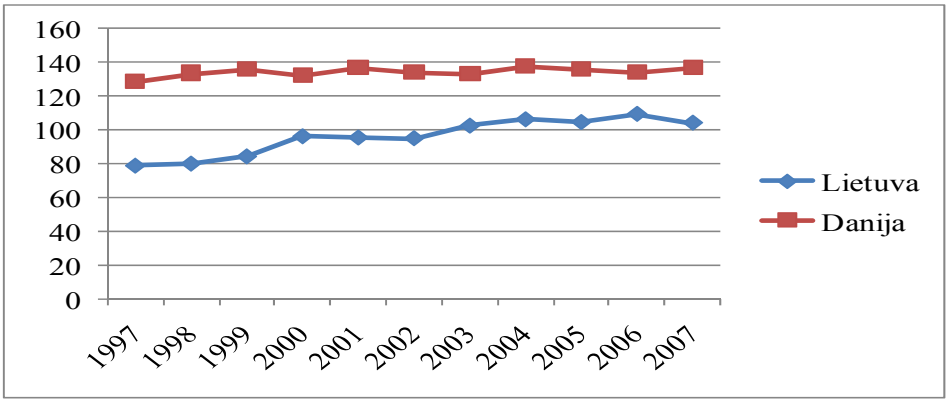

3 pav. Bendras suvartojamų riebalų kiekis per dieną Danijoje ir Lietuvoje 1997–2007 m., g/1 gyventojui (MŽŪO)

Lyginant Danijos ir Lietuvos maisto produktų vartojimo struktūrą, galima padaryti išvadą, kad danai daugiau nei lietuviai suvartoja maisto produktų, turinčių daug riebalų, t. y. mėsos, sūrių, tačiau jie kur kas daugiau nei lietuviai suvartoja ir palankių sveikatai produktų, t. y. šviežių vaisių ir daržovių, grūdinių produktų (2 lentelė).

2 lentelė. Pagrindinių maisto produktų vartojimo Danijoje ir Lietuvoje 2009 m. palyginimas (Food ..., 2011, MŽŪO, Lietuvos ..., 2011)

Maisto produktai	Vartojimas Danijoje, kg/1 gyventojui per metus	Vartojimas Lietuvoje, kg/1 gyventojui per metus	Lietuvos nukrypimas nuo Danijos, kg
Jautiena	26	5	–21
Paukštiena	26	22	–4
Kiauliena	81	42	–39
Geriamas pienas	100	144	+44
Sviestas	2	3	+1
Sūriai	25*	13	–12
Grūdai	136	79	–57
Bulvės	82*	93	+11
Cukrus	46	31	–15
Obuoliai	54	9	–45
Kriaušės	8	1	–7
Šviežiai pomidorai	32	3	–29

*MŽŪO 2007 metų duomenys.

Danijos ir Lietuvos rodiklių, susijusių su nutukimu, mityba ir maisto produktų vartojimu, analizė rodo, kad Lietuvai vertėtų svarstyti ekonominių instrumentų taikymo, skatinant vartotojus sveikai maitintis, galimybes. Pasirenkant ekonominius intrumentus, greičiausiai vertėtų taikyti vadinamąjį „morkos ir lazdos“ principą. Kadangi lietuviai valgo palyginti mažai šviežių vaisių ir daržovių, grūdinių produktų, jiems reikėtų pasiūlyti „morką“ – arba sumažintą PVM šiems produktams, arba subsidijas skaiduloms. Lietuviai suvartoja daug riebalų, todėl jiems reikėtų pasiūlyti ir „lazdą“ – arba mokesčius tam tikriems maisto produktams, turintiems daug riebalų, ypač sočiųjų, arba mokestį riebalams (Danijos pavyzdys). Tikėtina, kad toks „morkos

ir lazdos“ principo taikymas paveiktų ir maisto produktų gamintojus, kurie būtų suinteresuoti gaminti ir pateikti vartotojams tinkamesnius ir palankesnius sveikatai maisto produktus. Pasirenkant konkrečius ekonominius instrumentus, reikėtų įvertinti administracines išlaidas. Siekiant nustatyti ekonominių instrumentų galimą poveikį maisto vartojimui Lietuvoje, būtina atlikti tyrimus.

Išvados

1. Anstvoris ir nutukimas kelia didelį susirūpinimą visame pasaulyje. Siekdama skatinti vartotojus sveikai maitintis, valdžia gali teisėtai paveikti rinkos mechanizmą, taikydama ekonominius instrumentus – mokesčius ir subsidijas maistui.
2. Ekonominius instrumentus galima suskirstyti į 2 tipus: pirmajam tipui priklauso mokesčiai tam tikriems netinkamiems ir nepalankiems sveikatai maisto produktams bei subsidijos tinkamiems ir palankiems sveikatai maisto produktams, o antrajam – mokesčiai tam tikroms kenksmingoms sveikatai maisto produktų sudėtinėms dalims.
3. Ekonominiai instrumentai jau yra taikomi įvairiose šalyse. Dažniausiai didesniais mokesčiais yra apmokestinami netinkami ir nepalankūs sveikatai maisto produktai, t. y. maisto produktai, turintys daug sočiųjų riebalų, druskos, cukraus. 2011 m. Danija tapo pirmąja pasaulyje valstybe, kurios vyriausybė įvedė mokestį riebalams.
4. Norint taikyti ekonominius instrumentus, reikia ekonominio pagrindimo. Vienų mokslinių tyrimų, kuriais siekiama nustatyti šių instrumentų poveikį maisto vartojimui, rezultatai rodo, kad jie turėtų didelį poveikį maisto vartojimui, o kitų tyrimų rezultatai rodo, kad šis poveikis būtų nedidelis, nes maisto vartojimas yra palyginti neelastingas. Todėl tyrimai šioje srityje turėtų būti tęsiami.
5. Aukštas nutukimo lygis Lietuvoje, netinkama šalies gyventojų mityba rodo, kad vertėtų svarstyti ekonominių instrumentų taikymo, skatinant vartotojus sveikai maitintis galimybes. Renkantis ekonominius intrumentus, greičiausiai vertėtų taikyti ir mokesčius, ir subsidijas maistui. Siekiant nustatyti ekonominių instrumentų galimą poveikį maisto vartojimui Lietuvoje, būtina atlikti tyrimus.

Literatūra

1. Chouinard, H. H., Davis, D. E., LaFrance, J. T., Perloff, J. M. (2007). Fat Taxes: Big Money for Small Change // Forum for Health Economics and Policy, Article 2, Volume 10, Issue 2.
2. Food: from farm to fork statistics. (2011). Eurostat. European Commission. – http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-11-743/EN/KS-32-11-743-EN.PDF [2011 11].
3. Global status report on noncommunicable deseases 2010. (2011). World Health Organization. - http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240686458_eng.pdf [2011 10].
4. Health at a Glance: Europe 2010. (2010). OECD. – http://ec.europa.eu/health/reports/docs/health_glance_en.pdf [2011 10].
5. Jacobsen, M. F, Brownell, K. D. (2000). Small Taxes on Soft Drinks and Snack Foods to Promote Health // American Journal of Public Health 90(6): 854 – 857.

6. Jensen, J. D., Chsitensen, T., Nordström, J., Denver, S. (2007). Food consumption and welfare economics – impacts of economics and poltical conditions. Institute of Food and Resources Economics. – University of Copenhagen.

7. Jensen, J. D., Smed, S. (2007). Cost – effective design of economic instruments in nutrition policy // International Journal of Behavioural Nutrition and Physical Activity. – http://www.ijbnpa.org/content/4/1/10 [2011 11].

8. Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacijos statistinių duomenų bazė. – http://faostat.fao.org/default.aspx [2011 11].

9. Kennedy, E., Offutt, S. (2000). Alternative nutrition outcomes using a fiscal food policy [Commentary] // British Medical Journal; Nr. 320(7230):304 – 5.

10. Kuchler, F., Tegene, A., Harris, M. J. (2004). Taxing Snack Foods: What to Expect for Diet and Tax Revenues. Agricultural Information Bulletin No. 747 – 08. Current Issues in Economics of Food Markets. Economic Research Service. U.S. Department of Agriculture. – Washington, D. C.

11. Kuchler, F., Tegene, A., Harris, M. J. (2005). Taxing Snack Food: Manipulating Diet Quality or Financing Information Programs? // Review of Agricultural Economics 27(1).

12. Leicester, A., Windmeijer, F. (2004). The „Fat Tax“: Economic Incentives to Reduce Obesity. Briefing Note No. 49, Institute for Fiscal Studies. – London, UK.

13. Lietuvos žemės ūkis 2010. (2011). – Vilnius. Lietuvos statistikos departamentas.

14. Marshall, T. (2000). Exploring a fiscal food policy: the case of diet and ischaemic heart disease // British Medical Journal 2000; 320(7230):301 – 4.

15. Reisch, L.A., Lorek, S., Bietz, S. (2011). Corpus Discussion Paper 2 on Policy Instruments for Sustainable Food Consumption. – http://www.scp-knowledge.eu/sites/default/files/Food_Policy_Paper.pdf [2011 10].

16. Smed, S., Jensen, J. D., Denver, S. (2005). Differentiated Food Taxes as a Tool in Health and Nutrition Policy. Paper prepared for presentation at the 11th Congress of the EAAE (European Association of Agricultural Economists) „The Future of Rural Europe in a Global Agri – Food System“, Copenhagen, Denmark, August 24–27.

THE USE OF ECONOMIC INSTRUMENTS TO ENCOURAGE CONSUMERS TO EAT HEALTHY

Ovidija Eičaitė, Albertas Gapšys
Lithuanian Institute of Agrarian Economics

Summary

Overweight and obesity are of great concern in many countries. In order to promote healthy diets, a government may intervene in the economy using economic instruments – food taxes and subsidies. Various countries tax unhealthy food. In 2011, Denmark became the first country in the world the government of which introduced a fat tax. The aim of the research is to examine the potentials and choice of economic instruments in order to encourage consumers to eat healthy. The paper explores the goal of using economic instruments, their types and practice of using in different countries. The analysis of studies which examined the impact of economic instruments on food consumption is presented. The expediency of choice of economic instruments is made in Lithuania.

Key words: economic instruments, food consumption, food subsidies, food taxes, obesity, nutrition.

JEL codes: H200, I180.